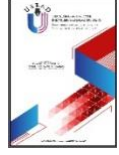

USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi -
International Journal of Social Sciences Academy, Yıl 3, Year
3, Sayı 7, Issue 7, Aralık 2021, December 2021
e issn: 2687-2641

**DÜNYA SİSTEMLERİ ANALİZİ ÜZERİNDEN KÜRESEL MÜLTECİ
KRİZİNİ ANLAMLANDIRMAK: SURİYE VE AFGANİSTAN ÖRNEKLERİ**
MAKING SENSE OF THE GLOBAL REFUGEE CRISIS: A WORLD-SYSTEMS
PERSPECTIVE ON SYRIA AND AFGHANISTAN

Efe Can GÜRCAN

Doç. Dr., İstinye Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Siyaset,
İstanbul/Türkiye.

Assoc. Prof., Istinye University, International Relations, International Politics,
Istanbul/Turkey.

efe.gurcan@istinye.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-5415-3163

Makale bilgisi | Article Information

DOI: 10.47994/usbad.995723

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 15.10.2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 21.11.2021

Yayın Tarihi / Date Published: 20.12.2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Bu Makaleye Atıf İçin / To Cite This Article: Gürcan, E. C. (2021). Dünya Sistemleri Analizi Üzerinden Küresel Mülteci Krizini Anlamlandırmak: Suriye ve Afganistan Örnekleri. *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 3(7), 1587-1614.

İntihal: Bu makale intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

İletişim: Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbad>
mail: usbaddergi@gmail.com

Öz: Günümüz dünyası, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana tarihin en büyük mülteci krizi ile karşı karşıyadır. Bu nedenle, bugün mülteci sorununun daha önce hiç olmadığı kadar uluslararası bir olgu haline geldiği söylenebilir. Mevcut makale, birleşik karşılaştırma yöntemi ve dünya sistemleri kuramına dayanarak küresel mülteci krizinin hangi uluslararası dinamiklere dayandığı sorusu etrafında şekillenmiştir. Bu soruyu açıklamak için küresel mülteci krizine en canlı ve güncel örnekler arasında gösterilen Suriye ve Afganistan'a yoğunlaşmıştır. Birleşik karşılaştırma analizi, Suriye ve Afganistan'da yaşanan mülteci krizlerinin birtakım ortak dinamikler üzerinden yükseldiğini göstermektedir. Politik-ekonomik anlamda, her iki ülke de; çeper coğrafyasına ait ülkeler olarak, dünya sistemi ile bütünleşme (inkorporasyon) dönemlerinde oluşan ciddi yapısal dengesizliklerin etkisi ile küresel mülteci krizinin oluşumunda büyük rol oynamıştır. Jeopolitik olarak, günümüz dünya sisteminde yaşanmakta olan çok kutuplulaşma ve "hegemonik kriz", söz konusu mülteci krizinin maddi zeminini sağlamıştır. Son olarak, jeo-kültürel dinamiklerin mevcut mülteci krizini daha da ileriye taşımaya hizmet ettiği söylenebilir. Sovyet sonrası dönemde "anti-sistemik hareketler" in ideolojik düzlemde geri çekilmesi ve etnik-dinî temelli akımların ön plana taşınması ile birlikte merkez ülkelerde yaygınlaşan ırkçılık ve yabancı düşmanlığı, "eşitsiz mübadele" mekanizmalarının meşruluğunun yeniden üretilmesini sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Birleşik Karşılaştırma, Dünya Sistemleri, Mülteci Krizi, Suriye

Abstract: The world is facing the largest global refugee crisis since World War II. This prompts one to suggest that the refugee issue has never been as international as it is today. The present article uses incorporated comparison and world-systems theory to investigate the international dynamics of the current global refugee crisis. It focuses on the cases of Syria and Afghanistan as being among the most recent and significant episodes of the global refugee crisis. The findings reveal that the refugee crises in these countries exhibit shared dynamics. In political-economic terms, both cases represent the focal point of the current global refugee crisis, which mainly stems from "structural imbalances" associated with "incorporation" into the world-system. Geopolitically speaking, growing multipolarity and the current phase of "hegemonic crisis" lay the groundwork for this crisis at the international level. Finally, one should also take into account the geo-cultural dynamics of the global refugee crisis. The waning importance of "anti-systemic movements" in the post-Soviet era and the rise in significance of ethno-religious identities in the periphery combine with the growing popularity of racism and xenophobia in core countries to legitimize and consolidate the system of "unequal exchange", which deepens the refugee crisis even further.

Key Words: Afghanistan, Incorporated Comparison, World-Systems, Refugee Crisis, Syria

GİRİŞ

Uluslararası göç olgusu, yaklaşık 4 milyonluk bir sayıyla dünyanın en kalabalık mülteci nüfusuna sahip ülkesi olarak Türkiye'yi son derece yakından ilgilendirmektedir (The World Bank, 2021). Özellikle 2010 yılından itibaren Arap Baharı'nın bölgeye yayılmasıyla Türkiye, yoğun bir göç dalgasına maruz kalmıştır. Düzensiz göç, "bir ülkeye yasadışı giriş yapmak, bir ülkede yasadışı şekilde kalmak veya yasal yollarla girip yasal süresi içerisinde çıkmamak" anlamında kullanılır (T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2021). Türkiye'de düzensiz göçmen sayısı, yaklaşık %1292'lik bir artışla 2010 yılında 32667'den 2019 yılında 454662'ye erişmiştir (T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2021). 2019 yılı verilerine göre Afganlar, 201437 kişi ile Türkiye'ye en fazla düzensiz göç sağlayan kesim konumundadır. Bu sayı ile Afganistan, listede ikinciliğe sahip olan Suriye'nin dahi (55236) açık ara önündedir. Tabii 2020-2021 döneminde bu eğilimlerin daha da keskinleşeceği düşünülmektedir (T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2021).

Düzensiz göç, "çatışma, şiddet ve zulüm sebebiyle zorla yerinden edilen kişiler" olarak tanımlanan mülteci sorunuyla sıkı sıkıya bağlıdır (UNHCR, t.y.). Ocak 2010'da yaklaşık 989000 olduğu tahmin edilen Türkiye'deki mülteci sayısı 2021'e kadar %304'ten fazla bir oranda artmıştır (Oktay, 2010). 4 milyon mültecinin 3,6 milyonunun Suriyeli olduğu tahmin edilmektedir (The World Bank, 2021). Afgan mültecilerin sayısının ise Temmuz 2021'e kadar en fazla 600000 civarında olduğu düşünülmektedir (Dettmer, 2021) ve aynı yılın Ağustos ayında Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Afganistan'dan çekilmesinden sonra bu sayının hızla katlanacağı beklenmektedir.

Türkiye'de yaşanan tarihi mülteci sorununda Afganistan ve Suriye'nin öne çıkması tesadüf değildir. Arap Baharı konjonktüründe patlak veren Suriye krizi, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri yaşanan en ciddi insanî krize ev sahipliği yapmıştır (Gürcan, 2019b). Günümüzde bu kriz dalgası Afganistan'a kadar genişlemektedir. Türkiye ise, söz konusu göç dalgası kapsamında, Avrupa ile yakınlığı dolayısıyla göçmenler tarafından yoğun olarak tercih edilen bir duraktır. Bununla birlikte, Türkiye'nin hızla transit ülke konumundan hedef ülke konumuna tırmandığı gözlemlenmektedir. Özellikle Afganistan kaynaklı göç ile ilgili olarak, İran'da ekonomik yaptırımlar altında Afgan göçmenlere yönelik baskının artması ve 2014 yılından itibaren Taliban'ın güçlenmesi, bu durumun ortaya çıkışında önemli bir rol oynamıştır (Çankara ve Çerez, 2020; Obayd ve Karataş, 2021).

Yukarıda betimlenen mülteci krizinin küresel boyutu ve Türkiye'ye doğrudan etkileri, bu konuyu ele alan akademik çalışmaların önemini artırmaktadır. Uluslararası İlişkiler perspektifinden yola çıkan mevcut makale de, söz konusu bağlamdan güç alarak, 2010 yılından itibaren şiddetlenen küresel mülteci krizinin uluslararası dinamiklerini Suriye ve Afganistan örnekleri üzerinden irdelemektedir. Bu örnekler, birleşik karşılaştırma yöntemi aracılığıyla ve dünya sistemleri kuramının penceresinden incelenecektir.

Birleşik karşılaştırma, tarihsel bir karşılaştırmalı durum analizi yöntemi olarak, küresel bir olguyu açıklayabilmek için birbiriyle tarihsel olarak bağlantılı ve/ya birbirini koşullandıran süreçleri mantıksal bir çerçevede bir arada inceler. Başka bir deyişle, inceleme altındaki süreçler, zamansal ve mekânsal farklılıklarına göre küresel bir çerçeveye oturtulur ve birbiriyle bağlantısı üzerinden kavramsal olarak açıklanır (McMichael, 1990: 391-393; McMichael, 2000: 671). Mevcut makaledeki kavramsal açıklamalar ise dünya sistemleri kuramı üzerine kuruludur. Birleşik karşılaştırma analizi kapsamında dünya sistemleri kuramına yoğunlaşılmasının başlıca iki nedeni bulunmaktadır. İlk olarak bu kuram, araştırma sorusunun kapsamı gereği, Uluslararası İlişkiler disiplininde küresel süreç ve olguları başlıca analiz birimi olarak merkezine oturtan bir yaklaşımdır. Uluslararası ilişkileri açıklarken, realizm ve liberalizmin çeşitli yorumlamaları, ağırlıklı olarak devlet ve kurumları açıklamaya yoğunlaşır. İnşacılık ise arka plandaki sosyal inşa süreçlerinin yanı sıra uluslararası değer, norm ve algılara eğilir (Weber, 2021).

İkinci olarak, dünya sistemleri kuramı, başlıca göç kuramları içerisinde birleşik karşılaştırma yöntemi ile uyumlu tarihsel bir perspektifle küresel dinamikleri merkezine alan çok disiplinli ve bütüncül bir yaklaşıma sahiptir. Makalede böyle bir yaklaşıma dayanarak, incelemenin açıklayıcı gücünün sağlanması umulmaktadır. Uluslararası göç, "kişilerin geçici veya kalıcı olarak ikamet değiştirme amacıyla bir ülkeden diğerine hareketi" olarak tanımlanabilir (Jalilian ve Reyes, 2012: 6). Uluslararası göçü açıklayan kuramlar ise en genel haliyle üç gruba ayrılabilir. Ekonomik yaklaşımlar; neoklasikçilik, yeni hane ekonomisi, ikili emek piyasası, toplumsal ağlar, birikimli nedensellik ve kurumsallık gibi ekonomik kuramlar ağırlıklı olarak ekonomik dönüşümler üzerinden emek göçünü açıklamakla ilgilenirken; psiko-kültürel kuramlar bireysel ve kolektif ölçekte vuku bulan kültürel etkileşim süreçlerine önem verir (Karpestan ve Andersson, 2013; Bornstein vd., 2019). Psiko-kültürel kuramlar kapsamında "kültürleşme" hipotezi öne çıkar. Bu hipoteze göre, göçün aktörleri olarak birey ve topluluklar, kültürel

olarak değişime uğrarken kendi ortamlarını da yine kültürel olarak dönüştürürler. Bu şekilde psiko-kültürel kuramlar, bu aktörlerin birbirleri arasında farklı kültürleşme seviyelerini ve bunların doğurduğu komplikasyonları inceler. Psiko-kültürel inceleme; söz konusu aktörleri yaş, kuşak ve bilişsel gelişim düzeyleri, toplumsal cinsiyet, kişilik, güdülenme ve kültürel çevre düzlemlerinde ele alır (Bornstein vd., 2019). Ekonomik yaklaşımlar ise ağırlıklı olarak emek merkezli açıklamalara dayanır (Karpestam ve Andersson, 2013) ve dolayısıyla Suriye ve Afganistan örneklerindeki gibi yaşanan zoraki göç süreçlerini açıklamakta zorlanır. Öte yandan, Suriye ve Afganistan gibi örneklerdeki ekonomik ve emeğe dayalı mekanizmaların açıklanmasında ekonomik yaklaşımlar kısmen faydalı olacaktır. Bu kapsamda yeni hane ekonomisi, karar verici olarak bireylerden ziyade ailelerin göç sürecindeki rollerine odaklanır. Neoklasik kuramlar göç olgusunu göç alan ve göç veren ülkeler arasındaki ücret farklılıkları üzerinden mikro-ekonomik bir düzlemde açıklarken, ikili emek piyasası kuramı göç alan ülkelerdeki ucuz emek talebine ve diğer makro-ekonomik etkenlere yoğunlaşır. Ağ yaklaşımı, göç olgusunu kolaylaştırıcı bir unsur olarak etnik köken, akrabalık, din, arkadaşlık ve hemşerilik gibi kişiler arası toplumsal bağların rolüne dikkat çeker. Birikimli nedensellik, göç olgusunun güçlenmesi ile kendi etkisini birikerek artıran gelir, toprak ve insan sermayesi dağılımı, tarımsal yapı, göç kültürünün pekişmesi ve göçmenlikle ilişkilendirilen istihdam alanlarının yaratılması gibi etkenlere parmak basar. Kurumsal kuramlar, özel sektör ve sivil toplumda faaliyet gösteren aktörlerin kamusal düzenlemeler altında gerek yasal gerekse düzensiz göç hareketlerini nasıl kolaylaştırdığını ortaya koyar (Massey, 1993). Tarihsel kuramlar ise genellikle dünya sistemleri kuramı tarafından temsil edilir (Watters, 2019). Bu kuram, vurguyu göç olgusunun uluslararası dinamiklerine yerleştirmesinden ötürü mültecilik gibi bir uluslararası göç sorununa etkili bir yaklaşım sunar. Diğer kuramlarda eksik kalan dış müdahale ve hegemonya mücadelesi gibi jeopolitik rekabet dinamiklerini hem ekonomik hem de kültürel bağlamlarda değerlendirir. Bu kuram, literatürdeki muadillerine göre, özellikle dış dinamiklerin öne çıktığı göç durumlarını incelemede etkili bir işleve sahiptir. Bir sonraki başlıkta daha ayrıntılı olarak tartışılacağı üzere dünya sistemleri kuramı, bütüncül ve kapsayıcı yaklaşımı gereği ekonomik dinamiklere yoğunlaşan kuramların katkılarına açıktır.

Makale, üç kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım dünya sistemleri kuramının uluslararası göçü nasıl kavramlaştırdığına odaklanacaktır. Bunu takip eden kısımlar ise, sırasıyla Suriye ve Afganistan'da küresel mülteci krizinin

oluşumunu dünya sistemleri kuramının penceresinden birleşik karşılaştırma analizi aracılığıyla ele alacaktır.

Dünya Sistemleri Perspektifinden Uluslararası Göç Olgusu

Dünya sistemleri kuramının kurucusu sayılan Immanuel Wallerstein'a göre 16. yüzyıldan beri uluslararası ilişkiler, kapitalizmin küreselleşmesi ve devletlerin dünya ekonomisine bağımlılıkları altında şekillenmektedir. Wallerstein (2000), dünya sistemini şu şekilde tanımlamıştır: "Merkez, çeper ve yarı çeper arasında eşitsiz bir mübadelenin var olduğu, ama aynı zamanda [söz konusu] kesimlerin [varlığının] bu eşitsiz mübadelenin hem ekonomik hem de siyasal olarak sürdürülmesine bağlı olduğu bir iş bölümüne dayalı" sosyoekonomik sistem. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere Wallerstein, devletler arasındaki hiyerarşiyi sorunsallaştırır ve eşitsizliği analizinin merkezine yerleştirir. Ona göre "eşitsiz mübadele", çeper ülkelerde üretilen değerler haksız yöntemlerle merkez ülkelere aktarılması sayesinde gerçekleşen kâra dayanır. Bu yöntemlerin en bilinenleri arasında hammaddelerin ucuza ele geçirilip işlendikten sonra fahiş fiyatlara satılması yer alır. Bir diğer yöntem ise çeper ülkelerdeki emekçilerin düşük ücretlerle çalıştırılmasına karşın merkezde uygulanan fiyatlara maruz bırakılmalarıdır (Wallerstein, 1983: 31-32).

Sayfa | 1592

Eşitsiz mübadelenin uluslararası göç alanına da uzandığı söylenebilir. Örneğin, çeper ülkelerindeki çarpık gelişme ve olumsuz yaşam koşulları nedeniyle hoşnutsuzluk çeken nitelikli işgücü, merkez ülkelere doğru beyin göçü eğilimi sergiler ve bu olgu çeper ülkelerinde nitelik kaybına yol açar. İşgücünün nitelikli olmayan kesimleri de benzer sebeplerle merkez ülkelere mülteci olarak göçebilir. Her iki durumda, gerçekleşen eşitsiz değer transferinin yanı sıra merkez ülkelerde emek arzının bollaştığı, ücretlerin baskılanıp kârın artırıldığı koşullarda yedek bir işsiz ordusu güçlenir (Cope, 2019). Göç araştırmaları alanındaki önemli dünya sistemi kuramcılarında Saskia Sassen'e göre ise çeper ülkelerinden merkeze doğru akan nitelikli ve nitelikli olmayan işgücü için, çeşitli istihdam ve yüksek kaliteli yaşam olanaklarına sahip New York, Paris, Londra, Tokyo, İstanbul gibi "küresel kentler" önemli çekim merkezleridir. Bu tür kentler, "komuta işlevlerinden ve dış piyasalara yönelik üst düzey üretici hizmet firmalarının buralarda yoğunlaşmasından ötürü küresel ekonomide yer alan stratejik mekânlardır" (Sassen, 1994: 54).

Dünya sistemleri kuramı, uluslararası ilişkilerin yapısındaki önemli değişimlerin dünya sistemlerindeki köklü dönüşümlere koşut bir şekilde gerçekleştiğine işaret eder. Wallerstein'a göre bu dönüşümlerin arkasında

devletler arası hegemonya mücadeleleri yatar. Burada "dünya hegemonu" terimi ile üretim, ticaret ve savunma alanlarında küresel ekonomiye yön veren ve bu ekonominin dinamizminin başını çeken devletler kastedilmektedir. Dünya sistemine bugüne kadar dört farklı hegemon yön vermiştir: Portekiz-Ceneviz ittifakı (15. yüzyıl), Birleşik Eyaletler (16. yüzyılın sonlarından itibaren), İngiltere (18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD, 20. yüzyılın ortalarından itibaren) (Wallerstein, 2000: 255-256; Arrighi, 2010: 6-7).

Dünya hegemonyasındaki geçişler, dünya sistemleri kuramı tarafından "sistemik dönüşümler" kavramıyla açıklanır. Sistemik dönüşümler ise, yeni bir hegemonya sisteminin dünyaya yayılması, hegemonya geçişleri dönemi ile mevcut hegemonyanın gerileme dönemine adım atması ve eski hegemonyanın yerini yeni bir hegemonya düzeninin alması safhalarını içerir (Arrighi, 1999: 29). Söz konusu dönüşümler uluslararası göç açısından son derece önemli dönemlerdir; çünkü bu dönemler küresel kapitalizmin tarihine damgasını vuran göç dalgaları ile şekillenmiştir. Örneğin, "hegemonik kriz" dönemlerinde jeopolitik rekabetin kızışması ve toplumsal çatışmaların hız kazanması kitlesel mülteci krizlerine sebep olmuştur. Modern çağın gerçek anlamda ilk küresel mülteci krizi olarak milyonlarca mülteci yaratan Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, söz konusu duruma çarpıcı birer örnek teşkil eder (Arrighi, 1999: 29).

Benzer şekilde, 1450-1850 dönemi, Avrupa'da vuku bulan "sistemik yayılma" dönemleri dahilinde yerleşimciler, zorunlu göç (kölecilik) ve sömürgecilik dalgalarına sahne olmuştur (Wallerstein, 2000: 49). İngiliz hegemonyasından Amerikan hegemonyasına geçiş sürecinde, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'dan Amerikalara doğru yaşanan milyonlarca insanlık göç dalgası da bu şekilde okunabilir (Inghilleri, 2017: 6). 20. yüzyıldan itibaren gelişen Amerikan hegemonyası altında, az gelişmiş çeper ülkeleri ise dünya sistemine "inkorporasyon" (dahil edilme) olgusuna maruz kalırlar. Sermaye ihracı ve ticaret ile sisteme dahil edilme nedeniyle, bu ülkelerde dünya sistemleri kuramının "yapısal dengesizlik" olarak adlandırdığı sorunlar ortaya çıkar. Yapısal dengesizlik tezine göre, çeper ülkelerinde hızlanan metalaşma sürecinin etkisi altında geleneksel yaşam ve çalışma biçimleri yerini mülksüzleşmeye, hayat pahalılığına, derin eşitsizliklere ve keskinleşen toplumsal çatışmalara bırakır. Dahası, çeperleşen ülkeler, metalaşma ile ortaya çıkan emek arzını karşılayacak istihdam altyapısına sahip değildir. Bu koşullar altında ise köyden kente göç, çeperden merkeze göç ile desteklenir (Portes, 2006; Portes ve Walton, 1981).

Dünya sistemleri kuramı, uluslararası ilişkilerin salt ekonomik ve jeopolitik boyutlarıyla ilgilenmez. Bu kuram dahilinde jeo-kültürel dinamikler de dünya sisteminin idamesi ve dönüşümü için önemli bir rol üstlenir. Wallerstein'ın tabiriyle kültür, toplumsal ve jeopolitik mücadelelerin aracı haline gelmiştir. Bir yandan kültür, bir topluluğu diğer topluluklardan ayıran özellikleri vurgulamak ve dünyadaki eşitsizlikleri meşrulaştırmak için araçsallaştırılır. Çeper ülkelerde hâkim sınıflar, ayrıcalıklarını korumak için mikro-milliyetçilik ve aşırıcılık gibi tikelci ideolojiler üzerinden kültürü silah haline getirebilir. Merkez ülkelerde ise medyanın yönlendirici gücünü (Pakkan, 2020: 169) de arkasına alan hâkim sınıflar, ırkçılık gibi ideolojiler üzerinden dünya sistemine yer etmiş hiyerarşileri korumaya yönelir. 11 Eylül saldırılarının ertesinde veya Arap Baharı'nı takiben Suriye ve Libya gibi ülkelere kaynaklı mülteci krizinin patlak vermesiyle ABD ve Avrupa'da ırkçılığın ve yabancı düşmanlığının artması bu bağlama oturtulabilir (Gürcan, 2019a; d'Appollonia, 2017; Bandhauer, 2015). Tabii, Batıcılık ve cinsiyetçilik gibi akımlar, coğrafi konumlanıştan bağımsız, her yerde hâkim sınıfların aracı olarak kullanıma girebilir (Wallerstein, 2000: 79-82). Öte yandan, sistemik eşitsizlikleri karşısına alan 1848 ve 1968 hareketleri gibi küresel anti-sistemik dalgalar da kültürel mücadele içerisinde yer alır (Wallerstein, 2000: 374). Anti-sistemik hareketler bir ülke veya coğrafyada üstün geldiğinde, Samir Amin'in "bağlantıyı kesmek" (*déconnexion*) olarak adlandırdığı bir yolu seçebilirler. "Kapitalizmin dışına ve daha uzun vadede sosyalizme doğru geçiş" veya dünya sisteminden kopuş olarak tanımlanan "bağlantıyı kesmek", inkorporasyonun zıddı bir anlamda kullanılır (Amin, 1990: 55).

Dünya Sistemleri Perspektifinden Suriye Krizi ve Mülteci Sorunu

Dünya sistemleri analizi, uluslararası göç gibi güncel olguları açıklarken, politik-ekonomik ve kültürel dinamikleri tarihsel gelişimleri içerisinde ele alır. Dolayısıyla, Suriye'deki mülteci sorununun ortaya çıkışını derinlemesine anlayabilmek için incelemeye Arap milliyetçiliği dönemi ile başlanabilir. Suriye'nin günümüzdeki siyasal rejiminin ortaya çıkışı 1950'li yılların ikinci yarısına kadar uzanır. Sömürgelerin bağımsızlaşma dalgasının hız kazandığı 1950 ve 1960'lı yıllar, anti-sistemik bir hareket olarak sosyalist Arap milliyetçiliğinin yükselişe geçtiği bir döneme tekabül etmektedir. Bu durum, dünya sistemleri kuramının terminolojisini kullanmak gerekirse, kimi otarşik eğilimlere rağmen bir tür "bağlantıyı kesme" süreci olarak adlandırılabilir. Mısır'da 1952 Devrimi ile Cemal Abdünnasır, Irak'ta 1958 Devrimi ile Abdülkerim Kasım başa gelmiştir.

Böyle bir ortamda gittikçe güçlenen Baas ("Yeniden Doğuş") hareketi, Suriye'de 1963 yılında düzenlenen bir darbe ile iktidarını sağlamıştır. 1967 yılında ise İsrail ile savaşta Arap tarafının yenilgisi Arap milliyetçiliğinin gücünü eritip İslamî hareketleri kuvvetlendirmiştir. Ancak Suriye'deki sosyalist milliyetçi Baas rejimi, bazı iç karışıklıklar ve ekonomik reformlar geçirmesine karşın iktidarını korumuş ve görece olarak kapitalist dünya sisteminin dışında durarak Sovyetler Birliği ile yakın ilişkilerini sürdürmüştür (Kalouche ve Mielants, 2005: 139-140; Sorenson, 2018: 323; Manfredi Firmian, 2020).

Kuramsal tartışmalara ayrılan bir önceki kısımda, dünya sistemine inkorporasyon sürecinin yapısal dengesizliklere neden olarak kitlesel göçe ortam sağladığından bahsedilmişti. Bu durum, Soğuk Savaş sonrası dönemde Suriye için de geçerli olmuştur. Hafız Esad yönetimi, 1980'li yıllarda yeni bir ekonomik reform süreci başlatarak Suriye'nin dünya sistemine inkorporasyonuna yönelik ilk adımları atmıştır. Bunun öncesinde, Suriye yönetimi, özel sektörün elini rahatlatan ılımlı reformlar benimsemesine karşın kamu merkezli ekonomik kalkınma modelini sürdürmekteydi. 1970'li yıllarda kamu işletmeleri üzerinden kapsamlı yatırımlar ve barajlar, yollar, köprüler ve enerji gibi altyapı alanlarında yürütülen projeler ekonominin belkemiğini oluşturuyordu. Sağlık ve eğitim gibi sosyal harcamalar ön planda tutuluyordu. Rejimin kitlesel desteği kırsal nüfusa dayandığından, ziraat kamu yatırımlarının yanı sıra tarımsal destekler ve vergi muafiyetleri kırsal desteğin sürdürülmesine katkı sağlıyordu. Tabii, 1970'li yıllarda petrol fiyatlarında yaşanan artışlar, Sovyet desteğiyle birleşerek kamu merkezli bir kalkınma modelinin uygulanmasını kolaylaştırmıştı (Gürcan, 2019c).

Ne var ki, 1980'li yıllarda Sovyet ekonomisindeki sorunların iyiden iyiye belirginleşmesi ile sosyalist bloğun çözülmeye başlaması ve gelişmekte olan dünyada yaygın bir şekilde yaşanan borç krizleri ile kamucu kalkınma modeli etkisini yitirmeye başlamış, yerini neoliberalizm adı altında bir inkorporasyon sürecine bırakmıştır. Neoliberalizm; ticarî ve finansal liberalleşme, özelleştirme, emeğin esnekleştirilmesi gibi politikaların, ABD'nin çeşitli baskıları veya ABD merkezli uluslararası kuruluşların etkisi altında dünya ülkelerine dayatılmasını ifade eder (Gürcan ve Mete, 2017: 3). Böyle bir atmosferde Suriye yönetimi, "yapısal dengesizliklere" neden olma pahasına 1986 yılında ekonomik çoğulculuk (ta'addudiyya) sloganı ile bir liberalleşme süreci başlatmıştır. Dereceli olarak fiyatların piyasaya bırakılmasına, bazı devlet desteklerinin sonlandırılması veya azaltılmasına, döviz yasaklarının gevşetilmesine ve gümrüklerin kaldırılmasına yönelik

politikalar benimsenmiştir. Sovyetler Birliği'nin yıkılışı, günümüz Rusya'sının ekonomik güçlükleriyle birleşerek, en sonunda Suriye'yi inkorporasyona yönlendirmiştir. 1990'lı yıllarda vergi tatilleri gibi yatırımı kolaylaştırıcı ve özel sektörü teşvik edici önlemler harekete geçirilmiştir. Yönetimin Beşşar Esad'a geçmesiyle de neoliberal reformlar daha önce hiç olmadığı kadar hızlandırılmıştır. 2005 yılında düzenlenen Baas Partisi 10. Bölgesel Kongresi, "sosyal pazar ekonomisi" sloganıyla, daha çok gayrimenkul, finans ve turizm gibi spekülatif ve üretken olmayan sektörlerle yoğunlaşan yabancı dış yatırımları destekleyici politikalar ilan etmiştir. Gümrük duvarlarının zayıflatılmasıyla Suriye'nin ithalatı 2001-2010 döneminde 4,3 milyar dolardan neredeyse %230 oranında artarak 14,1 milyar dolara yükselmiştir. Bu dönemde, küçük ve orta ölçekli yerli üreticiler büyük yıkıma uğramıştır (Gürcan, 2019c).

Arap Baharı konjonktüründe savaş ve mülteci krizini önceleyen dönemde benimsenen 5 Yıllık Plan (2006-2010), devletin ithalat tekeli ortadan kaldırmıştır. Aynı zamanda bu plan, fiyat serbestisini genişletmiş, gayrimenkul sektörünü liberalleştirmiş, borsa piyasasını tesis etmiş ve tarımsal desteklerle birlikte halka yakıt ve elektrik yardımlarını önemli ölçüde düşürmüştür. Bütün bu gelişmelerin, öncelikle rejimin geleneksel destekçisi ve toplam nüfusun neredeyse yarısını temsil eden kırsal kitleyi kendinden uzaklaştırdığı söylenebilir. Dahası, devlet desteklerinin kaldırılması, 1900'lerden beri yaşanan en uzun kuraklık dönemiyle (2006-2011) birleşerek sadece kırdan kente ve yurtdışına göçü hızlandırmamıştır. Bu etkenler, işsiz ve aşsız kalan kırsal kesimleri de terörizme yönlendirerek mülteci sorununu dolaylı bir şekilde derinleştirmiştir. 2011 yılında sadece kuraklık yüzünden kırdan kente göçen insan sayısının 1,5 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Bu sayı; neoliberalizm altında tarımın iflası, kentlere doğru yaşanan yoğun göç dalgasıyla istihdam olanaklarının daralması ve savaş ortamının ülkeye hâkim olmasıyla hızlı bir şekilde artmıştır (Gürcan, 2019c).

Dünya sistemleri kuramının tartışıldığı bir önceki kısımda, sistemik dönüşümlerin, özellikle de jeopolitik güç mücadeleleri ve sosyal çatışmaların hız kazandığı "hegemonik kriz" dönemlerinin uluslararası göçü şiddetlendirme potansiyelinden bahsedilmişti. Suriye krizi, söz konusu durum için verilebilecek belki de en güncel ve canlı örnekler arasındadır. ABD'nin ekonomik krizini takiben bu ülkenin ekonomik hegemonyasının simgesi Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi'nin (North American Free Trade Agreement veya NAFTA) çöküşü, Giovanni Arrighi'nin betimlediği "hegemonik kriz" tanımını karşılar niteliktedir. Kuzey Atlantik Antlaşması

Örgütü (North Atlantic Treaty Organization veya NATO) üyeleri arasında artan anlaşmazlıklar ve en nihayetinde Barack Obama ve Donald Trump'ın ABD'nin Irak, Afganistan ve Suriye'den çekileceğine yönelik açıklamaları da benzer bir duruma işaret eder (Arrighi, 1999). Hegemonik krizin bir diğer unsuru olarak jeopolitik rekabetin yükselişi ise kendini özellikle de Suriye'de keskinleşen ve Rusya ile İran'ın da bizzat müdahil olduğu vekâlet savaşlarında gösterir. ABD, bütün askerî üstünlüğüne karşın Suriye'de Esad rejimini devirmede başarısızlığa uğramıştır ve savaşta İran ve Rusya üstün gelmiştir (Gürcan, 2019b). Trump'ın, ABD'nin ülkedeki başlıca kara gücü olan Kürt ayrılıkçısı terör örgütlerini savunmasız bırakma pahasına Suriye'den çekilme kararı; ABD'nin güvenilir bir müttefik olarak küresel itibarını sert bir biçimde zedelemiştir (Page, 2019; Gürcan, 2019b). Brookings Institution, "ABD'nin Suriye'deki önemini artık yitirdiği"ni kabul edecek kadar dürüst bir gözlemlerde bulunmuştur (Alaaldin, 2019, par. 1; Gürcan, 2019b). Ancak, ABD'nin yenilgisi bir yana, ABD'ye meydan okuyan ülkelerin Suriye'de vekâlet savaşına dahil olması, çatışmanın şiddetini artırmış ve Suriye'nin göç sorununun büyümesine doğrudan bir katkı sağlamıştır.

En nihayetinde, bugüne kadar ülkede 13,5 milyon insanın, başka bir deyişle ülke nüfusunun yarısından fazlasının yukarıda sıralanan nedenlerle göçe zorlanmış olduğu tahmin edilmektedir. Dünyada göçe zorlanan insan sayısı 2021'e kadar 82,4 milyona erişmiştir. Göçe zorlanan Suriyeliler, tek başına bu nüfusun %16'sından fazlasını teşkil etmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan beri tarihin en büyük mülteci dalgasını yaşadığımız bugünlerde toplam mülteci sayısının da 26,4 milyona eriştiği tahmin edilmektedir. Suriyeli mülteciler ise 6,7 milyonla dünya mülteci nüfusunun %25'inden fazlasını temsil etmektedir (UNHCR, t.y.).

Dünya sistemleri kuramının küresel kentler tezine dayanarak Suriyeli göçmenlerin dağılımını açıklamak mümkündür. Türkiye, en fazla Suriyeli göçmeni ağırlayan ülke konumundadır ve coğrafi konumu gereği Avrupa'nın metropollerine en yakın transit noktası görevini görmektedir. Türkiye'nin küresel kentlere geçiş sağlamasının ötesinde, bir küresel kent olarak İstanbul Suriyeliler için stratejik bir çekim merkezidir. Türkiye'de kayıtlı Suriyeli nüfusun ve Suriye uyrukluların açtığı şirketlerin yoğunlaştığı şehir İstanbul'dur. Ayrıca, başka şehirlere kayıtlı olup kaçak olarak İstanbul'a çalışmaya giden Suriyelilerin sayısının bugün hala artmakta olduğu saptanmıştır (Üst Polat ve Kılınc, 2021; Hamsici, 2019).

Son olarak, dünya sistemleri kuramının jeo-kültürel perspektifinden bakıldığında, Sovyetler Birliği'nin yıkılışı, sosyalist ve sol milliyetçi "anti-

sistemik hareketler”in sönümlenmesi ile sonuçlanarak etnik ve mezhepsel akımların topluma hâkim olmasını doğurmuştur. Tabii, Suriye oldukça parçalı bir etnik ve dinî yapıya sahiptir. Nüfusun %12'sini Aleviler oluştururken, %64'ünü Sünni Arap topluluğu temsil etmektedir. Hıristiyanlar, Kürtler ve Dürziler, Suriye nüfusunun sırasıyla %9, %10 ve %3'ünü oluşturmaktadır (Gürcan, 2020). Ancak, Suriye'de Arap milliyetçiliğinin ve sosyalizmin etkisini kaybetmesiyle Kürt ayrılıkçılığı, Sünni aşırıcilık ve Şii mezhepçiliği, ciddi bir mülteci krizini tetikleyecek ölçüde toplumsal çatışmaları körüklemiştir.

Buna ek olarak, Arap Baharı'nın ertesinde yaşanan kitlesel göçmen krizine koşut Batı dünyasında aşırı sağ ve popülist hareketlerde tarihî bir yükseliş yaşandığı gözlemlenmektedir. Gerçekten de metropollere erişmek için denizlerde boğulmayı bile göze alan çatışma ve iklim mağdurlarını temsil eden yoğun göç dalgası, Batı toplumlarında ciddi bir tepki ile karşılanmıştır. Tabii burada, bu ırkçı ve yabancıdüşmanı tepkinin Batı'nın ekonomik krizinin yarattığı olumsuz koşullar ile birlikte düşünülmesi gerekir. Batı merkezli dünya sistemi, 2007-2008 yılları arasında, 1929 Büyük Buhranı'ndan beri küresel kapitalizmin yaşadığı en derinlikli krize adım atmıştır. Bu krizin şiddeti, Amerikan hegemonyasını tehdit edici bir seviyededir. ABD'de patlak veren kriz, 2009 yılında Avrupa ülkelerini vurmuş ve etkileri bugün hala hissedilen bir bölgesel borç krizine evrilmiştir. Avrupa'da işte böyle bir ortamda, göçmenler yaygın bir şekilde “terörist” ve “tecavüzcü” gibi etiketler ile anılmaya başlanmıştır (Acim, 2019; De Genova, 2018). Sadece 2015 yılında, ırkçılıkla ilintili kayda geçirilen nefret suçlarının sayısı Avusturya, Hırvatistan, dönemin Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, İtalya, Litvanya, Hollanda, Polonya, İspanya, İsveç ve İngiltere'de toplamda 60784'e erişmiştir. Brexit ile Avrupa Birliği'ni terk eden İngiltere'nin, bu ülkeler arasında 49419 gibi bir sayıyla ve %81'i aşan bir oranla başı çektiği gözlemlenmektedir. Sadece 2011-2015 döneminde, İngiltere'nin performansının 35875'ten 49419'a, yaklaşık %38 arttığı anlaşılmaktadır (ENAR, 2015). Dahası, 2020 verilerine göre ABD'de vuku bulan nefret suçlarının %62'ye yakını ırkçılık kaynaklıdır. Bu kategoriye dinsel nefret de eklenirse söz konusu oran %75'in üzerine çıkmaktadır. Aynı yıl işlenen dinsel ve ırkçı nefret suçlarının toplamı ise 6113'tür. Bu sayı, 2010 yılında 4458 olarak kayda geçmiştir. Bu şekilde, sadece 10 yıl içerisinde %37'den fazla bir artış olduğu anlaşılmaktadır (The United States Departments of Justice, 2020).

Benzer tablo, kamuoyu yoklamalarına da yansımıştır. Pew verilerine göre Avrupa kamuoyunun %59'u, mültecilerin ülkelerinde terörizm tehdidini

artıracağını ve bu tehdidin özellikle Suriye ve Irak'tan gelen mültecilerden kaynaklandığını düşünmektedir. Söz konusu Pew yoklamasına Hırvatistan, Polonya, Hollanda, Almanya, İtalya, İsveç, Yunanistan, İngiltere, Fransa ve İspanya dahil edilmiştir (Poushter, 2016). 2018 yılında gerçekleştirilen Eurobarometer yoklamasına göre ise Avrupalıların sadece %51'i göçmenlerin ekonomiye katkı sağladığını düşünmektedir. Yönetici, çalışma arkadaşı, arkadaş, komşu, doktor veya aile mensubu konumundaki herhangi bir göçmen ile sosyal etkileşime geçmekten herhangi bir rahatsızlık duymayacak olanların oranı ise %57'lerde kalmıştır. Göçmenlerin topluma katkısını çok olumlu ve bir şekilde olumlu değerlendirenlerin oranı ise sadece %42'dir. Katılımcılardan %56'si göçmenlerin sosyal yardım sistemine yük olacağını, %55'i de suç sorununu artıracağını düşünmektedir (European Commission, 2018).

Dünya Sistemleri Perspektifinden Afganistan Krizi ve Mülteci Sorunu

Dünya sistemi açısından Afganistan, uzunca bir süre, dış dünyadan yalıtılmış çeper konumu ve askerî olarak tampon bölge işleviyle değerlendirilmiştir. Afganistan'ın yüzölçümünün %80'inin dağlık ve çöl bölgesi olması; tampon bölge işlevini artırmış, bölünmüş etnik yapıların oluşumunu kolaylaştırmış, seyrek nüfus oluşumunu desteklemiş ve bütün bunların etkisi altında asayiş sağlamayı güçleştirerek uluslararası terörizm ve suçun yaygınlaşmasına uygun bir ortam sağlamıştır (Munir ve Safiq, 2018). Afganistan'ın etnik yapısının çeşitliliği bölge ölçeğinde bir karşılaştırma ile kolaylıkla kavranabilir. En basitinden, Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) coğrafyasında yer alan 150 farklı etnik topluluktan 30'u Afganistan'da yaşamaktadır. Bu şekilde Afganistan toplumu, tarih boyunca etnik gerilimlere sahne olmuştur. Ülkenin başlıca etnik toplulukları arasında yer alan Paştunlar ve Tacikler, sırasıyla %42 ve %25 bir nüfus temsiline sahiptir. Özbeklerin ve Afganistan'ın en fazla dışlanmış etnik topluluğu olarak Hazaraların her birinin, nüfusun %10'unu teşkil ettiği düşünülmektedir (Mustafa ve Bhatti, 2020).

Dahası, coğrafi ve etnik parçalanmışlık merkezî yönetim ve asayişin sağlanmasını zorlaştırıcı bir durum yaratmıştır. Kabilecilik ve Sovyetler Birliği döneminde ABD emperyalizminin mücahitlere yoğun desteğinden kalan bir miras olarak savaş ağalarının ülkedeki etkisi sürmektedir. Bütün bu durum ise ülkenin merkezî yönetim ve asayiş yoksunu bölgelere yakın konumu nedeniyle daha da karmaşık bir hal almıştır. İngilizlerin Hindistan'ı Afganistan'dan ayırma amacıyla 1893'te oluşturduğu Durand Hattı ile bu hat çevresindeki Paştun bölgeleri, Afganistan ve Tacikistan arasındaki

Badakistan bölgesi, Afganistan'ın yakınındaki Fergana Vadisi ve İran, Afganistan ve Pakistan arasında yer alan Sistan-Baluçistan bölgesi adeta birer uluslararası suç ve terörizm cenneti haline gelmiştir (Mustafa ve Bhatti, 2020; Munir ve Safiq, 2018; Demir, 2021; Abbas, 2014).

Afganistan, modern jeopolitik düşünceye yön veren Zbigniew Brzezinski'nin "Büyük Satranç Tahtası" eserinde önemli bir jeopolitik alan olarak ele alınmamıştır (Brzezinski, 1998). Literatürde daha ziyade, çeper konumu ve tampon bölge işlevi vesilesiyle Afganistan'dan bahsedilmiştir. Örneğin Nicholas J. Spykman, Afganistan'ın dahil olduğu Kenar Kuşak alanının jeopolitik öneminin, deniz ve kara güçleri arasında bir tampon bölgesi teşkil etmesinden ileri geldiğini savlamıştır (Ross, 1999). George F. Kennan'ın Sovyet etki ve potansiyel genişleme alanlarını kontrol altına alma üzerine kurulu "çevreleme doktrini" de, Afganistan'ın kontrolü ile ilişkilendirilmiştir (Powell, 2017).

Her ne kadar dünya hegemonu ABD tarafından çeper bir ülke olarak değerlendirilse de, Afganistan, dünya sisteminin inkorporasyon çabalarından mahrum kalmamıştır. Bu çerçevede 1978 Sevr Devrimi, dünya sistemleri kuramı açısından bir milat olarak kabul edilebilir; çünkü bu devrim ile solcu Afganistan Demokratik Halk Partisi iktidarı ele almış ve dünya sisteminden "bağlantıyı kesme" sürecine ön ayak olmuştur. 1979 yılında Sovyetler Birliği'nin iç çatışmaları önlemesi için ülkeye davet edilmesiyle bu süreç ivme kazanmıştır. Ancak, dünya hegemonu ABD'nin bu duruma kayıtsız kaldığı söylenemez. ABD'nin iç savaş çıkarma amacıyla Suudi Arabistan, Pakistan ve İran gibi bölge ülkeleriyle birlikte Afganistan'daki aşırı Mücahitlere ve uyuşturucu kaçakçılara destek olduğu bilinmektedir.

Burada uyuşturucu başlığı inkorporasyon açısından son derece önemlidir; çünkü ABD müdahalesiyle Afganistan'ın kapitalist dünya sistemine küresel uyuşturucu trafiği üzerinden bağlanması söz konusudur. Uyuşturucu trafiğinin yönetimi, Soğuk Savaş döneminde ABD açısından özel bir işleve sahipti. Uyuşturucu ticaretinden edinilen gelirler, büyük ölçüde Sovyetler Birliği'ne karşı mücadele eden güçleri fonlamak için kullanılıyordu. Güneydoğu Asya ise, ABD'nin küresel uyuşturucu trafiği yönetiminde stratejik bir üs işlevine sahipti. Ancak, ABD'nin Vietnam Savaşı'ndaki yenilgisi ve sosyalist akımların bölgeye yayılması ile uyuşturucu üretiminin merkez üssünün Afganistan'a kaydırılması ve dolayısıyla Afganistan'ın dünya sistemine inkorporasyonu söz konusu olmuştur. Bu nedenle, uyuşturucu ağası olarak isim yapmış Gülbeddin Hikmetyar gibi liderler ile yakın işbirliği kurulmuştur (Boyd-Barrett, 2015: 75; Scott, 2003: 27). Hatta, Soğuk Savaş'ın bitiminden bile çok sonraları, Taliban'ın uyuşturucu

üretimini yasaklamasının ardından 2001 yılında düzenlenen ABD işgalinde Kuzey İttifakı üyelerinin arasında Ahmet Şah Mesut gibi uyuşturucu ağlarının yer almış olduğu bilinmektedir (Scott, 2010). Nitekim, ABD işgali altındaki Afganistan'da afyon üretiminin neredeyse beş kat artmış olduğu tahmin edilmektedir (Gürcan, 2021). Birleşmiş Milletler'in verilerine göre, Afganistan'da afyon üretimine ayrılan alanlar, 1994 yılında 71.000 hektardan 2017 yılında 328.000 hektara, %361'den fazla bir oranda yükselmiştir. ABD işgalinden önce ise, Taliban'ın uyuşturucu yasağı sayesinde afyon üretimine ayrılan alanların 2001 yılında sadece 8.000 hektara tekabül ettiği tahmin edilmektedir (UN News, 2017). Afganistan, küresel üretimin %85'inden fazlasını sağlar hale gelmiştir. 2016 yılına ait Avrupa Uyuşturucu Pazarları Raporuna göre, Afganistan'ın küresel afyon üretimindeki payı 1995 yılında %52'den 2014 yılında %85'e yükselmiştir. 2001 yılında bu oran sadece %11 olarak kayıtlara geçmiştir (European Monitoring Center for Drugs and Drug Addiction, 2016: 80). Bu anlamda, ABD'nin 2001 işgali, Afganistan'ın ikinci inkorporasyon süreci olarak pekâlâ yorumlanabilir.

En nihayetinde, Soğuk Savaş dönemine dönülecek olursa, ABD'nin mücahitlere yönelik destek üzerinden Afganistan'ın inkorporasyonunu sağlama çabaları ve Sovyetler Birliği ile bir vekâlet savaşına tutuşması korkunç bir mülteci krizi doğurmuştur. Bu anlamda, Afganistan deneyiminin Suriye mülteci krizinin adeta bir provasını sağladığı pekâlâ düşünülebilir. Uluslararası Af Örgütü'ne göre, ABD'nin 2001 yılında Afganistan'ı işgal etmesinden önceki dönemde, Soğuk Savaş Dönemi'ndeki zorunlu inkorporasyon sürecinin bir sonucu olarak Afganlar dünyadaki en kalabalık mülteci nüfus haline gelmiştir. 1979 ve 1992 yılları arasında toplamda Afganistan'ın nüfusunun en az beşte birini oluşturan 6 milyondan fazla Afgan mültecinin ortaya çıkmış olduğu tahmin edilmektedir (Amnesty, 1999).

ABD'nin Afganistan ile bağları Sovyetler Birliği'nin 1989 yılındaki yenilgisine karşın zayıflamıştır. Bunun en önemli nedeni, Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra ortaya çıkan tek kutupluluk koşulları altında Afganistan gibi az gelişmiş bir tampon bölgeye ihtiyacın ortadan kalkması ve ABD'nin bölgeye ilgisinin dağılmış olmasıdır. Yoğun ABD ve Suudi desteğiyle palazlanan Mücahit geleneği, ABD bölgeyi terk ettikten sonra Taliban'ın 1994 yılından itibaren yükselişinin koşullarını hazırlamıştır. Ancak bu şekilde, yukarıda bahsedilen mülteci sorununun derinleştiği buraya not düşülmelidir. Paştun çoğunluğu temsil eden Taliban; Özbek, Tacik ve Şii Hazara topluluklara yönelik saldırılarına hız vermiştir (Amnesty, 1999).

Örneğin, Taliban, 1998 yılında Mezarı Şerif'i ele geçince Şii'lere yönelik soykırımı andıran ölçüde bir kitlesel katliama girişmiştir. 2001 yılında Bamian Eyaleti'nde 300'den fazla Şii katledilmiştir (Karataş, 2021; Akbarzadeh ve Ibrahim, 2020).

20 yıllık Amerikan işgali dönemi incelendiğinde (2001-2021), Afganistan'ın dünya sistemine yeniden inkorporasyonunun başarıyla sonuçlandığı söylenemez. Dahası, 20 yılın sonunda ABD'nin çekilmesiyle yeni bir mülteci krizinin doğma olasılığı artmıştır. Bu durumun politik-ekonomik arka planını burada hesaba katmak gerekir. İşgalcilerin Afganistan'da sağlıklı bir ekonomik altyapının kurulmasını sağlayamaması nedeniyle 2021 yılında Afgan ekonomisinin %40'ından fazlası yabancı yardımlara dayanmaktaydı. Afganistan'a işgalciler tarafından milyarlarca dolar dış yardım aktarılmasına karşın bugün Afganistan, kişi başına düşen Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) bakımından dünyanın en fakir 10 ülkesi arasındadır (Asian Development Bank, 2021). Ekonominin %80'i kayıt dışı sektör tarafından ve nüfusun neredeyse %74'ü kırsal nüfus tarafından temsil edilmektedir. Uyuşturucunun ise kayıt dışı ekonominin başını çektiği söylenebilir. ABD işgali altındaki Afganistan'da afyon üretiminin neredeyse beş kat artmış olduğu bu noktada hatırlanmalıdır. Afganistan, küresel üretimin %90'ından fazlasını sağlar hale gelmiştir. Böyle bir ortamda, nüfusun neredeyse yarısı, ulusal ölçütlere göre yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Okuma yazma oranı yalnızca %43'tür (Aydınlık, 2021; Abbas, 2014). Aynı zamanda, bütün bu etkenler ile birlikte dış yardım bağımlılığı, yolsuzluk sorununu kronikleştirmiş ve dünya sistemleri kuramının "yapısal dengesizlik" tezine uygun bir şekilde, yeni bir mülteci sorununa yol açma pahasına Taliban'ın yükselişine zemin hazırlamıştır.

Dünya sistemleri kuramının penceresinden bakıldığında, Suriye krizinde olduğu gibi Afganistan örneğinde de çok kutuplaşma ve hegemonik kriz olgularının öne çıktığı gözlemlenmektedir. Obama yönetimi altında Afganistan'dan çekilme sürecinin başlatılması ve NATO'nun 2014 yılında muharebe operasyonlarını sonlandırması Trump dönemi ve sonrasında ABD'nin ülkeden çekilmesinin yolunu açmıştır (Phillips, 2021). Bu süreç dahilinde ise Çin, Rusya ve İran gibi Avrasya güçlerinin Afganistan'daki etkisini artırması; dünya siyasetinin çok kutuplaşması bağlamında, dünya sistemleri kuramının "hegemonik kriz" diye betimlediği olgunun belki de en keskin yansımalarından biridir. Örneğin Çin, Taliban sonrası hükümetlerle ilişkileri sürdürürsen, istikrar adına ve bölgesel etkisini geliştirme arzusuyla, 2014 yılından itibaren ABD ve NATO'nun askerî çekilme planlarına koşut güç kazanan Taliban ile ilişkilerini geliştirmeye

başlamıştır. Pekin’de düzenlenen 4. Asya’nın Kalbi-İstanbul Süreci’nde Afgan hükûmeti ve Taliban arasındaki görüşmelere bizzat aracılık etmiştir (Erman, 2019; Haider ve Hussain, 2020). Rusya’nın ise Taliban ile ciddi görüşmelerinin 2015 yılında başladığı tahmin edilmektedir. İşgal sonrası dönemde Taliban’ın güçlenmesiyle Rusya’nın arabuluculuk faaliyetleri de hız kazanmıştır. Aralık 2016’da Rus, Pakistan ve Çin temsilcileri Afganistan sorununu tartışma amacıyla Moskova’da toplanmıştır. Şubat 2017’deki zirveye Hindistan, İran ve Afganistan da dahil edilmiştir. Bu zirvelerin kapsamı, Nisan 2017 ve Kasım 2018’de diğer Orta Asya devletlerine doğru genişletilmiştir. En nihayetinde Rusya, Şubat 2019’da Afganistan İçi Diyalog zirvesini gerçekleştirmiştir (Lewis, 2020).

2016 yılında Afganistan’daki NATO güçlerinin komutanı General John Nicholson, Rusya’yı Taliban’a silah ve finansman sağlamakla suçlamıştır. 2017 yılında benzer suçlamalar dönemin Dışişleri Bakanı Rex Tillerson tarafından dillendirilmiştir. CNN ve The Times gibi basın kuruluşlarının haberleri, Rusların Taliban’a yönelik yardım iddialarını güçlendirmiştir (Kaura, 2021). Tabii, ABD ve NATO’nun çekilme sürecinin başladığı 2014 yılından itibaren ve Avrasya güçlerinin Afganistan’a daha fazla müdahil olmasıyla Taliban aşırı ve mezhepçi tonunu törpülemiş, İran ve Şii düşmanlığını azaltmıştır. Hatta, Devlet’ül Irak ve’s Şam’ın (Irak ve Şam İslam Devleti veya DEAS) Şiilere saldırılarını açıktan kınamaya başlamıştır. Böylelikle İran, Taliban ile yakın ilişkiler geliştirmeye başlamıştır (Akbarzadeh ve Ibrahimî, 2020). 2007 yılında ABD’li ve İngiliz yetkililer, İran’ı Taliban’a sofistike silahlar yollamakla suçlamıştır. Aynı yıl, Afganistan’ın Batı eyaleti Herat bölgesinde İran, Çin ve Rus menşeli olduğu iddia edilen silahlar yakalanmıştır. 2010 yılında ise, ABD Hazine Bakanlığı, İran’ın Kudüs Gücü’nün Taliban’a maddî yardım gerçekleştirdiği ve uyuşturucu trafiğinden gelir elde ederek Taliban için silah sağladığı suçlamalarında bulunmuştur. Aynı yıl, dönemin Afganistan Başkanı Hamid Karzai, kabinesindeki bazı Batı karşıtı unsurların İran’dan yüklü miktarda para aldığına yönelik medya raporlarını doğrulamıştır (Akbarzadeh ve Ibrahimî, 2020).

En son tahlilde, ABD’nin hegemonik krizine koşut Afganistan’da çok kutupluluk yanlısı güçlerin yükselişe geçmesi, yine Taliban’ın elini güçlendirip yeni bir göç dalgasına ortam sağlamıştır. Sadece 2021 yılının Ağustos ayında binlerce Afgan mültecinin geçmişten devralınan ekonomik sorunlar ve Taliban baskısıyla ülkeyi terk ettiği tahmin edilmektedir (Sopko, 2019). ABD Afganistan’dan çekilirken geride bırakılanların tahliye uçaklarının peşinden umutsuzca koşması, bazılarının havalanmış uçaklardan

düşüp korkunç bir şekilde can vermesi ve ABD'ye varan tahliye uçaklarında insan vücudundan parçaların bulunması bu sorunun insanî boyutlarını daha en baştan ele vermektedir (George, 2021; Reuters, 2021). Buna ek olarak, dünya sistemleri kuramında çeperden merkeze değer transferi kapsamında değerlendirilen beyin göçünün ABD'nin geri çekilmesiyle hız kazandığı gözlemlenmiştir. Batı ülkelerinin, doktor ve mühendis gibi nitelikli Afganların göçünü kolaylaştırdığı saptamaları basında dahi yer almıştır (Trofimov, 2021; Mehran, 2021; TGRT, 2021).

Tartışma ve Değerlendirme

Günümüz dünyası, Arap Baharı'ndan itibaren tarihin en büyük ikinci mülteci krizi ile karşı karşıyadır. Bu nedenle, bugün mülteci sorununun daha önce hiç olmadığı kadar uluslararası bir olgu haline geldiği söylenebilir. Dünya sistemleri kuramı ise günün meydan okumalarına cevap verebilecek nitelikte bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kuram, küresel mülteci krizinin çeşitli boyutlarını tarihsel bir mercekten ve uluslararası bir düzlemde ele alabilmesi sayesinde, muadilleri olan ekonomik ve psiko-kültürel yaklaşımlara nazaran daha kapsamlı ve bütüncül açıklamalar sağlayabilmektedir.

Mevcut makale, birleşik karşılaştırma yöntemi ve dünya sistemleri kuramına dayanarak küresel mülteci krizinin hangi uluslararası dinamiklere dayandığı sorusu etrafında şekillenmiştir. Bu soruyu açıklamak için küresel mülteci krizine en canlı ve güncel örnekler arasında gösterilen Suriye ve Afganistan'a yoğunlaşmıştır. Birleşik karşılaştırma analizi, Suriye ve Afganistan'da yaşanan mülteci krizlerinin birtakım ortak dinamikler üzerinden yükseldiğini göstermektedir. Söz konusu dinamiklerin özellikle politik-ekonomik, jeopolitik ve kültürel boyutları ağır basmaktadır.

Politik-ekonomik anlamda, her iki ülke de; çeper coğrafyasına ait ülkeler olarak, dünya sistemi ile bütünleşme ("inkorporasyon") dönemlerinde oluşan ciddi yapısal dengesizliklerin etkisi ile küresel mülteci krizinin oluşumunda büyük rol oynamıştır. Suriye'de 1986 yılından itibaren başlatılan ve 2000'li yıllarda hız kazanan neoliberal dönüşümler altında devlet ve toplumun çözülmesi, Afganistan'da ise ABD işgali altında yaşanan ekonomik başarısızlık ve yolsuzluklar altında Taliban'ın yükselişi mülteci sorununun maddî zeminini hazırlamıştır. Afganistan'ın durumunda, Soğuk Savaş döneminde ABD ve müttefiklerinin mücahitlere destek üzerinden askerî müdahalesi ve uyuşturucu ekonomisinin sürdürülen mirasının, mülteci krizinin tarihsel aralıklarla ve çeşitli dalgalar halinde tekrarını getirdiği de buraya eklenmelidir.

Jeopolitik olarak, günümüz dünya sisteminde yaşanmakta olan "hegemonik kriz", söz konusu maddî zemini pekiştirmiştir. Başka bir deyişle, dünya siyasetinin çok kutuplulaşması ve ABD'nin küresel yönetimdeki başarısızlıkları Suriye'de vekâlet savaşının kızışmasına ortam sağlarken; Afganistan'da 2014'ten itibaren dış destek sayesinde Taliban'ın gücünü yeniden kazanması, şiddet ortamını pekiştirerek mülteci krizini keskinleştirmiştir. Son olarak, jeo-kültürel dinamiklerin mevcut mülteci krizini keskinleştirdiği söylenebilir. Sovyet sonrası dönemde sosyalizm ve sol milliyetçilik gibi "anti-sistemik hareketler" in ideolojik düzlemde geri çekilmesi, Suriye ve Afganistan gibi ülkelerde etnik ve dinî temelli akımları ön plana taşıyarak ilkçi (primordiyalist) çatışmaları körüklemiştir. Dahası, küresel mülteci krizine tepki olarak merkez ülkelerde yaygınlaşan ırkçılık ve yabancı düşmanlığı, merkez-çeper hiyerarşisi ile birlikte eşitsiz mübadele mekanizmalarının meşruluğunun yeniden üretilmesini sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Abbas, H. (2014). *The Taliban Revival*. New Haven: Yale University Press.

Acim, R. (2019). Islamophobia, Racism and the Vilification of the Muslim Diaspora. *Islamophobia Studies Journal* 5(1), 26-44.

Akbarzadeh, S., & Ibrahimi, N. (2020). The Taliban: a new proxy for Iran in Afghanistan?. *Third World Quarterly* 41(5), 764-782.

Amin, S. (1990). *Delinking: Towards a Polycentric World*. London: Zed Books.

Amnesty. (1999). Refugees From Afghanistan: The World's Largest Single Refugee Group. *Amnesty International*. Kasım 1999. Erişim Adresi: <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/06/asa110161999en.pdf>

Arrighi, G. (1999). *Chaos and Governance in the Modern World System* 10. U of Minnesota Press.

Arrighi, G. (2010). *The Long Twentieth Century*. London: Verso.

Asian development Bank. (2021). Poverty Data: Afghanistan. Erişim Adresi: <https://www.adb.org/countries/afghanistan/poverty>

Bandhauer, C. A. (2015). 11 The Post-9/11 Anti-Immigrant Movement. In *Mass Migration in the World-System* (pp. 210-228). Routledge.

Bornstein, M. H., Bernhard, J. K., Bradley, R. H., Chen, X., Farver, J. A. M., Gold, S. J., ... & Yoshikawa, H. (2019). Psychological Acculturation: Perspectives, Principles, Processes, and Prospects. In *Routledge International Handbook of Migration Studies* (pp. 19-31). Routledge.

Brzezinski, Z. (1998). *The Grand Chessboard 1*. New York: Basic Books.

Cankara, Y., & Çerez, O. (2020). Tarihsel Süreç İçerisinde Afganistan'ın Göç Sorunu ve Türkiye'ye Yansımaları. *Türk Dünyası Araştırmaları* 124(245), 447-460.

Cope, Z. (2019). *The Wealth of (Some) Nations: Imperialism and the Mechanics of Value Transfer*. London: Pluto Press.

d'Appollonia, A. C. (2017). Xenophobia, Racism and the Securitization of Immigration. In *Handbook on Migration and Security*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

De Genova, N. (2018). The "Migrant Crisis" as Racial Crisis: Do Black Lives Matter in Europe?. *Ethnic and Racial Studies* 41(10), 1765-1782.

Demir, S. (2021). Afganistan'daki Yirmi Yıllık İşgalin Analizi: ABD/NATO ve Barış Çabaları. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi* 5(1), 114-153.

Dettmer, J. (2021). Avrupa'da Afgan Göçmen Endişesi. *Amerika'nın Sesi*. 4 Ağustos 2021. Erişim Adresi: <https://www.amerikaninsesi.com/a/avrupada-afgan-gocmen-endisesi/5989339.html>

ENAR. (2015). Racially Motivated Crimes 2011 – 2015. *European Network Against Racism*. Erişim Adresi: <https://www.enar-eu.org/Racially-motivated-crimes-2011-2015>

Erman, K. (2019). Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikasında Afganistan. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 42, 154-176.

European Commission. (2020). Integration of Immigrants in the European Union. *Eurobarometer: Integration of Immigrants in the European Union*. Nisan 2018. Erişim Adresi: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2169>

European Monitoring Center for Drugs and Drug Addiction. (2016). 2016 EU Drug Markets Report: In-depth Analysis. 4 Ağustos 2021. Erişim Adresi: https://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/2373/TD021607_2ENN.PDF

George, S. (2021). U.S. Embassy Contractors, Visa Applicants Among Afghans left Behind After one of the Largest Airlifts in History. *The Washington Post*. 5 Eylül 2021. Erişim Adresi: <https://www.washingtonpost.com/world/2021/09/05/afghans-left-behind-us-embassy/>

Gürcan, E. C. (2019a). Avrupa Bölgeciliğinin Krizinin Sosyo-Ekonomik ve Jeopolitik Boyutları. *Sosyologca* 17(1), 31-40.

Gürcan, E. C. (2019b). Building a Fair World Order in a Post-American Age [Amerika Sonrası Dönemde Adil Bir Dünya Düzeni İnşa Etmek]. *Belt & Road Initiative Quarterly* 1(1), 6-16.

Gürcan, E. C. (2019c). Extractivism, Neoliberalism, and the Environment: Revisiting the Syrian Conflict from an Ecological Justice Perspective. *Capitalism Nature Socialism* 30(3), 91-109.

Gürcan, E. C. (2020). Arap Baharı Sonrası Uluslararası Güvenlik: Suriye ve Libya Çatışmalarının Yurtiçi ve Uluslararası Kaynakları (2011-2020). *Belt and Road Initiative Quarterly* 2(1), 67-83.

Gürcan, E. C. (2021). Çin-Taliban İlişkisi. *Aydınlık Gazetesi*. 20 Ağustos 2021. Erişim Adresi: <https://aydinlik.com.tr/asya-tanidi-avrupa-sirada-254518#1>

Gürcan, E. C., & Mete, B. (2017). *Neoliberalism and the Changing Face of Unionism: the Combined and Uneven Development of Class Capacities in Turkey*. New York: Palgrave Macmillan.

Haider, M., & Hussain, N. (2020). The Role of Pakistan and China in Afghanistan: Prospects for Regional Cooperation. *Pakistan Journal of History and Culture* 41(1), 1-18. Sayfa | 1607

Hamsici, M. (2019). Türkiye'de Kaç Suriyeli Var, En Çok Suriyeli Nüfusu Hangi Şehirde Yaşıyor?. BBC Türkçe. 31 Temmuz 2019. Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49150143>

Inghilleri, M. (2016). *Translation and Migration*. New York: Routledge.

Jalilian, H., & Reyes, G. (2012). Migrants of the Mekong: Wins and Losses. In *Costs and Benefits of Cross-country Labour Migration in the GMS* (pp. 1-117). Institute of Southeast Asian Studies.

Kalouche, F., & Mielants, E. (2005). Transformations of the World-System and Antisystemic Movements: 1968-2005. *Making Waves: Worldwide Social Movements*, 128-167.

Karataş, İ. (2021). Iran's Use of Afghan Shiite Migrants as Proxies: The Case of Liwa Fatemiyoun. *İran Çalışmaları Dergisi* 5(1), 31-53.

Karpestam, P., & Andersson, F. N. (2013). Economic Perspectives on Migration. In *Routledge International Handbook of Migration Studies* (pp. 29-44). Routledge.

Kaura, V. (2021). Russia's Afghan Policy: Determinants and Outcomes. *Strategic Analysis*, 1-19.

Khalil, A. B. (2021). Afghanistan and the Shanghai Cooperation Organization. *The Diplomat*. 14 Temmuz 2021. Erişim Adresi: <https://thediplomat.com/2021/07/afghanistan-and-the-shanghai-cooperation-organization/>

Lewis, D. G. (2020). Return to Kabul? Russian Policy in Afghanistan.

Manfredi Firmian, F. (2020). The War in Syria: A Longue Durée Perspective. *Asian Affairs* 51(1), 42-70.

Massey, D. S. (1993). Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review* 19(3), 431-466.

McMichael, P. (1990). Incorporating Comparison within a World-Historical Perspective: An Alternative Comparative Method. *American Sociological Review*, 385-397.

McMichael, P. (2000). World-Systems Analysis, Globalization, and Incorporated Comparison. *Journal of World-Systems Research*, 668-689.

Mehran, W. (2021). Afghan Brain Drain: The best and Brightest Leaving Afghanistan Will Be a Headache for the Taliban. 4 Ağustos 2021. Erişim Adresi: <https://www.telegraph.co.uk/world-news/2021/08/31/afghan-brain-drain-best-brightest-leaving-afghanistan-will-headache/>

Munir, M., & Shafiq, M. (2018). Geostrategic Significance of Wakhan Corridor for Afghanistan, China and Pakistan. *Margalla Papers* 22(1), 203-215.

Mustafa, M. I. G., & Bhatti, M. R. (2020). Geopolitical Dynamics of Afghanistan and Concerns of Regional and Global Actors vis a vis Pakistan. *Pakistan Social Sciences Review* 4(3), 792-806.

Obayd, A. J., & Karataş, A. (2021). Afganistan'da Göç Hareketliliğinin Neden ve Sonuçları. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 1(50), 75-91.

Oktay, S. (2010). Mülteciler İçin Cazip Ülke: Türkiye. *Deutsche Welle Türkçe*. 12 Ekim 2010. Erişim Adresi: <https://www.dw.com/tr/m%C3%BClteciler-i%C3%A7in-cazip-%C3%BClke-t%C3%BCrkiye/a-14741919>

Pakkan, Ş. (2020). Haberin "İdeolojik" Dönüşümü. *Asos Journal* 8(111), 167-196.

Phillips, J. (2021). Afghanistan/Pakistan. *The Heritage Foundation*. Erişim Adresi: https://www.heritage.org/sites/default/files/2020-11/2021_IndexOfUSMilitaryStrength_ASSESSMENT_THREATS_AF-PAK.pdf

Portes, A. (2006, June). Migration and Development: A Conceptual Review of the Evidence. In *Migration and Development: Perspectives from the South*, Bellagio Study and Conference Centre.

Portes, A., & Walton, J. (1981). *Labor, Class, and the International System*. New York: Academic Press.

Poushter, J. (2016). European Opinions of the Refugee Crisis in 5 Charts. *Pew Research Center* 16.

Powell, B. (2017). *The Origins of George F. Kennan's Theory of Containment: Stalin's Russia and the Failure of US Foreign Policy* (Doctoral dissertation, Rice University). 9 Eylül 2021. Erişim Adresi: https://scholarship.rice.edu/bitstream/handle/1911/95204/BeckyPowell_Thesis-2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Ross, R. S. (1999). The Geography of the Peace: East Asia in the Twenty-First Century. *International Security* 23(4), 81-118.

Sassen, S. (1994). *Cities in a World Economy*. Los Angeles: Pine Forge Press.

Sopko, J. F. (2019). Afghanistan Reconstruction. *PRISM* 8(2), 26-39.

Sorenson, D. S. (2018). *An Introduction to the Modern Middle East: History, Religion, Political Economy, Politics*. Routledge.

T. C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2021). Düzensiz Göç. 9 Eylül 2021. Erişim Adresi: <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler>

TGRT. (2021). Tartışılacak iddia: Kanada, meslek sahibi Afganları ülkeye taşıyor. 4 Ağustos 2021. Erişim Adresi: <https://www.tgrthaber.com.tr/dunya/tartisilacak-iddia-kanada-meslek-sahibi-afganlari-ulkeye-tasiyor-2791296>

The United States Departments of Justice. (2020). FBI Releases 2020 Hate Crime Statistics. Erişim Adresi: <https://www.justice.gov/hatecrimes/hate-crime-statistics>

The World Bank. (2021). 10 Years On, Turkey Continues Its Support for an Ever-Growing Number of Syrian Refugees. 22 Haziran 2021. Erişim Adresi: <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2021/06/22/10-years-on-turkey-continues-its-support-for-an-ever-growing-number-of-syrian-refugees>

Trofimov, Y. (2021). *A Generation of Afghan Professionals Flees Ahead of Taliban Advance*. 4 Ağustos 2021. Erişim Adresi:

<https://www.wsj.com/articles/a-generation-of-afghan-youth-afghanistan-american-troops-pullout-taliban-biden-11625667435>

UNHCR. (t.y.). Global Trends At-a-Glance. *Refugee Statistics*. Erişim Adresi: <https://www.unrefugees.org/refugee-facts/statistics/>

UNHCR. (t.y.). Türkiye'deki Mülteciler ve Sığınmacılar. *Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü*. Erişim Adresi: <https://www.unhcr.org/tr/turkiyedeki-multeciler-ve-siginmacilar>

UN News. (2017). Afghanistan Opium Production Jumps 87 Per Cent to Record Level. Erişim Adresi: <https://news.un.org/en/story/2017/11/636182-afghanistan-opium-production-jumps-87-cent-record-level-un-survey>

Üst Polat, G. & Kılınç, D. (2021). Düzensiz Göç Sosyo-Kültürel Ve Ekonomik Yapıyı Değiştiriyor. *Dünya Gazetesi*. 28 Ağustos 2021. Erişim Adresi: <https://www.dunya.com/ekonomi/duzensiz-goc-sosyo-kulturel-ve-ekonomik-yapiyi-degistiriyor-haberi-632119>

Wallerstein, I. M. (2000). *The Essential Wallerstein*. New York: New Press.

Wallerstein, I.M. (1983). *Historical Capitalism*. London: Verso.

Watters, C. (2019). Forced migrants: Exclusion, Incorporation and a Moral Economy of Deservingness. In *Routledge International Handbook of Migration Studies* (pp. 81-89). Routledge.

Weber, C. (2021). *International Relations Theory: A Critical Introduction*. New York: Routledge.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET: Uluslararası göç olgusu, yaklaşık 4 milyonluk bir sayıyla dünyanın en kalabalık mülteci nüfusuna sahip ülkesi olarak Türkiye'yi son derece yakından ilgilendirmektedir. Özellikle 2010 yılından itibaren Arap Baharı'nın bölgeye yayılmasıyla Türkiye, yoğun bir göç dalgasına maruz kalmıştır. Türkiye'de düzensiz göçmen sayısı, yaklaşık %1292'lik bir artışla 2010 yılında 32667'den 2019 yılında 454662'ye erişmiştir. Afganlar, 201437 kişi ile Türkiye'ye en fazla düzensiz göç sağlayan kesim konumundadır. Bu sayı ile Afganistan, listede ikinciliğe sahip olan Suriye'nin dahi (55236) açık ara önündedir. Ocak 2010'da yaklaşık 989000 olduğu tahmin edilen Türkiye'deki mülteci sayısı 2021'e kadar %304'ten fazla bir oranda artmıştır. 4 milyon mültecinin 3,6 milyonunun Suriyeli olduğu tahmin edilmektedir. Afgan mültecilerin sayısının ise Temmuz 2021'e kadar en fazla 600000 civarında olduğu düşünülmektedir ve aynı yılın Ağustos ayında Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Afganistan'dan çekilmesinden sonra bu sayının hızla katlanacağı beklenmektedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin hızla transit ülke konumundan hedef ülke konumuna tırmandığı gözlemlenmektedir. Makale, üç kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım dünya sistemleri kuramının uluslararası göçü nasıl kavramlaştırdığına odaklanacaktır. Bunu takip eden kısımlar ise, sırasıyla

Suriye ve Afganistan'da küresel mülteci krizinin oluşumunu dünya sistemleri kuramının penceresinden birleşik karşılaştırma analizi aracılığıyla ele alacaktır. Birleşik karşılaştırma, tarihsel bir karşılaştırmalı durum analizi yöntemi olarak, küresel bir olguyu açıklayabilmek için birbiriyle tarihsel olarak bağlantılı ve/ya birbirini koşullandıran süreçleri mantıksal bir çerçevede bir arada inceler. Başka bir deyişle, inceleme altındaki süreçler, zamansal ve mekânsal farklılıklarına göre küresel bir çerçeveye oturtulur ve birbiriyle bağlantısı üzerinden kavramsal olarak açıklanır. Mevcut makaledeki kavramsal açıklamalar ise dünya sistemleri kuramı üzerine kuruludur. Dünya sistemleri kuramının kurucusu sayılan Immanuel Wallerstein'a göre 16. yüzyıldan beri uluslararası ilişkiler, kapitalizmin küreselleşmesi ve devletlerin dünya ekonomisine bağımlılıkları altında şekillenmektedir. Bu kuram, uluslararası ilişkilerin yapısındaki önemli değişimlerin dünya sistemlerindeki köklü dönüşümlere koşut bir şekilde gerçekleştiğine işaret eder. Söz konusu dönüşümler uluslararası göç açısından son derece önemli dönemlerdir; çünkü bu dönemler küresel kapitalizmin tarihine damgasını vuran göç dalgaları ile şekillenmiştir. Sermaye ihracı ve ticaret ile sisteme dahil edilme nedeniyle, çeper ülkelerinde dünya sistemleri kuramının "yapısal dengesizlik" olarak adlandırdığı sorunlar ortaya çıkar. Yapısal dengesizlik tezine göre, bu tür ülkelerde hızlanan metalaşma sürecinin etkisi altında geleneksel yaşam ve çalışma biçimleri yerini mülksüzleşmeye, hayat pahalılığına, derin eşitsizliklere ve keskinleşen toplumsal çatışmalara bırakır. Dahası, çeperleşen ülkeler, metalaşma ile ortaya çıkan emek arzını karşılayacak istihdam altyapısına sahip değildir. Bu koşullar altında ise köyden kente göç, çeperden merkeze göç ile desteklenir. Dünya sistemleri kuramı dahilinde jeo-kültürel dinamikler de dünya sisteminin idamesi ve dönüşümü için önemli bir rol üstlenir. Çeper ülkelerde hâkim sınıflar, ayrıcalıklarını korumak için mikro-milliyetçilik ve aşırıçılık gibi tikelci ideolojiler üzerinden kültürü silah haline getirebilir. Merkez ülkelerde ise hâkim sınıflar, ırkçılık gibi ideolojiler üzerinden dünya sistemine yer etmiş hiyerarşileri korumaya yönelir. Anti-sistemik hareketler bir ülke veya coğrafyada üstün geldiğinde, Samir Amin'in "bağlantıyı kesmek" (déconnexion) olarak adlandırdığı bir yolu seçebilirler. Burada "bağlantıyı kesmek", inkorporasyonun zıddı bir anlamda kullanılır. Mevcut makale, birleşik karşılaştırma yöntemi ve dünya sistemleri kuramına dayanarak küresel mülteci krizinin hangi uluslararası dinamiklere dayandığı sorusu etrafında şekillenmiştir. Bu soruyu açıklamak için küresel mülteci krizine en canlı ve güncel örnekler arasında gösterilen Suriye ve Afganistan'a yoğunlaşmıştır. Birleşik karşılaştırma analizi göstermektedir ki Suriye ve Afganistan'da yaşanan mülteci krizleri birtakım ortak dinamikler üzerinden yükselmektedir. Söz konusu dinamiklerin özellikle politik-ekonomik, jeopolitik ve kültürel boyutları ağır basmaktadır. Politik-ekonomik anlamda, her iki ülke de; çeper coğrafyasına ait ülkeler olarak, dünya sistemi ile bütünleşme ("inkorporasyon") dönemlerinde oluşan ciddi yapısal dengesizliklerin etkisi ile küresel mülteci krizinin oluşumunda büyük rol oynamıştır. Suriye'de 1986 yılından itibaren başlatılan ve 2000'li yıllarda hız kazanan neoliberal dönüşümler altında devlet ve toplumun çözülmesi, Afganistan'da ise ABD işgali

altında yaşanan ekonomik başarısızlık ve yolsuzluklar altında Taliban'ın yükselişi mülteci sorununun maddî zeminini hazırlamıştır. Afganistan'ın durumunda, Soğuk Savaş döneminde ABD ve müttefiklerinin mücahitlere destek üzerinden askerî müdahalesi ve uyuşturucu ekonomisinin sürdürülen mirasının, mülteci krizinin tarihsel aralıklarla ve çeşitli dalgalar halinde tekrarını getirdiği de buraya eklenmelidir. Jeopolitik olarak, günümüz dünya sisteminde yaşanmakta olan "hegemonik kriz", söz konusu maddî zemini pekiştirmiştir. Başka bir deyişle, dünya siyasetinin çok kutuplulaşması ve ABD'nin küresel yönetimdeki başarısızlıkları Suriye'de vekâlet savaşının kızışmasına ortam sağlarken; Afganistan'da 2014'ten itibaren dış destek sayesinde Taliban'ın gücünü yeniden kazanması, şiddet ortamını pekiştirerek mülteci krizini keskinleştirmiştir. Son olarak, jeo-kültürel dinamiklerin mevcut mülteci krizini keskinleştirdiği söylenebilir. Sovyet sonrası dönemde sosyalizm ve sol milliyetçilik gibi "anti-sistemik hareketler" in ideolojik düzlemde geri çekilmesi, Suriye ve Afganistan gibi ülkelerde etnik ve dinî temelli akımları ön plana taşıyarak ilkçi (primordiyalist) çatışmaları körüklemiştir. Dahası, küresel mülteci krizine tepki olarak merkez ülkelerde yaygınlaşan ırkçılık ve yabancı düşmanlığı, merkez-çeper hiyerarşisi ile birlikte eşitsiz mübadele mekanizmalarının meşruluğunun yeniden üretilmesini sağlamıştır.

EXTENDED ABSTRACT: International migration is a phenomenon that strongly affects Turkey as a country hosting the world's largest refugee population, which has reached nearly 4 million. Turkey has been subjected to a migratory wave of unprecedented scale with the rapid diffusion of Arab Spring protests since 2010. The number of irregular migrants in Turkey has soared by nearly 1292% in the period 2010-2019, from 32667 to 454662. Afghans currently represent the largest group of irregular migrants in Turkey with a number of 201437. Their number has already surpassed by a large margin that of Syrians, which represent Turkey's second largest population of irregular migrants with a number of 55236. In a similar vein, Turkey's refugee population has seen a rapid rise between January 2010 and 2021. This corresponds to an over 304% increase from 989000. Syrians account for 3.6 million out of 4 million refugees in Turkey. By July 2021, moreover, the number of Afghan refugees was estimated at 600000. In the meantime, there are strong signs that Turkey rapidly transforms from a transit to a target country for international migration. This article is structured in three sections. The first explores how world-systems theory conceptualizes international migration, which takes on an ever-increasing relevance in view of the above-mentioned depictions. The remaining two sections address the cases of Syria and Afghanistan based on incorporated comparison and world-systems analysis. The conceptual framework guiding this research is based on world-systems theory. According to Immanuel Wallerstein, the founder of the world-systems school, international relations are shaped primarily by the ways in which capitalism is globalized and societies develop dependencies on the world-economy. World-systems theory is thus predicated on the argument that significant transformations in the world-system condition the development of international relations as a whole. This also applies

to the dynamics of international migration, which are affected by world-systemic changes and vice-versa. From a world-systems perspective, the incorporation of periphery countries into the world-system through such mechanisms as capital exports, international trade, and military coercion, may lead to "structural imbalances". These imbalances end up triggering rural-to-urban and international migration under widescale commodification, labor over-supply, and intensified social struggles. World-systems theory does not hinge on an economic-deterministic framework that factors out the role of cultural factors. What this theory calls "geo-culture" is thereby key to the transformation and reproduction of the world-system. For one thing, dominant classes in periphery countries may weaponize culture to preserve their privileges by relying on particularist ideologies such as micro-nationalism and religious fundamentalism. A similar situation goes for dominant classes in core countries, which may legitimize core/periphery hierarchies through Western-centric ideologies of modernization, racism, and sexism. This is in sharp contrast to "anti-systemic movements", which have the potential to reverse systemic incorporation and initiate a "delinking" process. The present article uses incorporated comparison and world-systems analysis to understand the international dynamics of the global refugee issue. This issue is explored based on the cases of Syria and Afghanistan, which are designated as being among the most recent and acute cases of the global refugee crisis. The evidence suggests that the refugee crisis originated in Syria and Afghanistan stems from shared political-economic, geopolitical, and geo-cultural dynamics. In political-economic terms, both countries belonging to the periphery are subjected to sharp "structural imbalances", which are dictated by incorporation conditions leading to a global refugee crisis. The post-1986 liberal economic reforms in Syria –having intensified in the 2000s– have led to the dissolution of the Syrian state and society. In Afghanistan, the US occupation has imposed forced incorporation as a result of which severe economic failures and widescale corruption paved the way for the rise of Taliban and the subsequent refugee crisis. In the case of Afghanistan, the legacy of the US-supported Mujahidin and narco-economics as part of the world-system lies behind the recurrence of refugee waves since the Cold War. In geopolitical terms, the current "hegemonic crisis" of the US-led world-system provides an enabling environment for the global refugee crisis. Put differently, the multipolarization of world politics and the crisis of US-led global governance pave the way for the escalation of proxy warfare in Syria and the resurgence of Taliban thanks to the increasing involvement of US contenders in regional conflicts at the expense of international human security. Finally, geo-cultural factors are also at play in the deepening of the global refugee crisis. The weakening of "anti-systemic" ideologies such as socialism and Arab nationalism following the crisis and collapse of the Soviet Union only serves to bring primordialist ideologies into the mainstream in a way to facilitate ethno-religious tensions as a main trigger of the global refugee crisis. Indeed, the diffusion of

Dünya Sistemleri Analizi Üzerinden Küresel Mülteci Krizini Anlamlandırmak: Suriye ve Afganistan Örnekleri

Efe Can Gürcan

racism and xenophobia in core countries also contribute to the reproduction and consolidation of core-periphery hierarchies in a contemporary context.